

Könyvszemle

Hétköznapi Magyarország

A mindennapi élet története a történetírás újabb nagy témája, sőt több is ennél, történelmi szemléletmód, amely a *tapasztalattörténet* és a *történelem alulról* megközelítés számára biztosít látószöveget. A magyar történetírásban is van már bizonyos múltja a tárgy vizsgálatának: a Corvina Kiadó tudósok által írt ismeretterjesztő sorozata (*Mindennapi történelem*) öt hazai tárgyú kötetet számlál, és hamarosan megjelenik a hiányzó hatodik kötet is.

Valuch Tibor első nekifutásra 2004-ben könyvet szentelt a ruházkodás historikumának (*A lódentől a miniszoknyáig. AXX. század második felének magyarországi öltözködéstörténete*), majd a *Corvina sorozat* részére megírta az első összefoglalást (*Hétköznapi élet Kádár János korában*, 2006). Most pedig kezünkben a témáról írt monográfiája.

A hét főfejezetre tagolt munka elméleti és historiográfiai bevezetéssel indul, ezt követi az anyagi életviszonyok taglalása. Viszonyítási pontként Valuch végig az 1940-es, szorosabban a háborús éveket kamatoztatja, abból a perspektívából láttatja elsőként az 1940–1950-es évek fordulójához kapcsolódó változásokat, majd az 1980-as évek végi rendszerváltás vonatkozó fejleményeit. A töréspontok közötti folytonosság sem mondható azonban egyenletesnek: más jellemezte az ötvenes, mint a hatvanas és hetvenes éveket a mindennapi élet kereteit és tartalmát illetően. Ennek

ellenére az ún. szocialista életmódmodell hatása nagyjából töretlennek bizonyult az 1950 és az 1990 között eltelt négy évtized során. Ez leginkább annak tulajdonítható, hogy a piac részbeni, gyakorta teljes kiiktatása „az emberi szükségletek fölötti diktatúra” (Fehér Ferenc és Heller Ágnes szóhasználata) rendszerét honosította meg Magyarországon is. Ennek fontos konstitutív eleme volt a szakadatlan hiány, a monotonía, és a hétköznapi élet olykor közvetlen átpolitizálása. Mindez együtt kezeskedett Magyarország és persze a többi kelet-európai ország sajátos, a nyugattól eltérő helyzetéért.

Országunk (és az egész keleti régió) nem követte ugyanis a fogyasztói társadalom második világháborút követően kibontakozó nyugati fejlődési modelljét. Magyarország esetében azonban megszorítással is élnünk kell. A kádári „gulyáskommunizmus” abban bizonyonnyal eltért a többi szocialista országtól (Jugoszláviát nem számítva), hogy egyet-mást mégis csak átvett a nyugati fogyasztói mintából. Valuch könyve arról is meggyőz bennünket, hogy nem kizárólag csupán fokozati, hanem érdemi különbségek álltak fenn e téren (is). A statisztikai mutatók tanúságtétele szerint Magyarország egyáltalán nem követte, strukturális okokból nem követhette a nyugati fogyasztói társadalom ideálját.

A könyv tárgya, a mindennapi élet túlságosan tág entitás, amely ezért a téma szűkítését követeli. A könyvben, az alcímnek

(„fejezetek”) megfelelően, ez alkalommal a lakás, a ruházatkodás és az élelmiszer-fogyasztás kérdései kerülnek „csupán” terítékre. Ez még így is túlon túl nagy falat, ami a megközelítés kínálózó módszerei közötti választásra sarkall. Valuch eddigi munkáiban rendszerint a „klasszikus” társadalomtörténeti módszertani elveket részesítette előnyben, s ez struktúra-történeti vizsgálódásokra indította őt. Ennek ékes példája volt társadalomtörténeti szintézise (*Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*, 2001). Ezúttal sem hazudtolja meg magát: következetesen ragaszkodik a makrostatisztikai adatok által lehetővé tett történeti rekonstrukcióhoz és elemzéshez. Ez főként arra képesíti őt, hogy kijelölje a rövid és hosszabb távú fejlődési trendeket.

A mennyiségi paraméterekkel kifejezett változások fő tendenciájaként a „kibontakozás”, a fejlődés képét rögzíti az életmód szinte minden vizsgált metszetében, amire az idő előrehaladtával került szerinte sor. Így jelentheti ki egyebek közt, hogy: „A fogyasztásban a második világháborút követő înséges idők nem értek véget a helyreállítási periódus első szakaszának lezárulásával, egészen a hatvanas évek közepéig elhúzódtak [...]. A tervutasításos szocialista gazdaságra jellemző hiány – változó módon és mértékben – végigkísérte a rendszer létezését. A változás a hiánycikkek típusának átalakulásában érhető tetten.” Viszont: „A hetvenes években már nem az alapvető élelmiszer- és ruházati cikkek, hanem a nagy értékű és korszerű fogyasztási cikkek hiányoztak krónikus jelleggel.” (66.) A regisztrált változások szempontjából a késő ötvenes évektől a nyolcvanas évek második feléig tartó Kádár-éra fogyasztáskultúrájának van nagy jelentősége, ami a lassú, de biztos növekedésben, kínálatbővülésben és az egyre szabadabb fogyasztói magatartásban ragadható meg.

Ennek lesz eredménye a hatvanas évek végétől kialakuló „felemás fogyasztói kultúra”, melyet a politika kezdeményezett ugyan, de végig ott munkált mögötte a kétségtelen társadalmi nyomás is. Sőt, az sem kizárt szerinte, hogy a liberális kádárista politika maga is csupán igazodik a mélyből feltörő társadalmi szándékokhoz és akaratokhoz, egyre nagyobb teret adva az idők során a fogyasztói szükségletek társadalmi meghatározásának. Egyszerre felelt meg az utóbbinak a felhalmozás buzgó igyekezete (ami főként a lakásszerzésben és házépítésben mutatkozik meg), és egyesek (persze csak kevesek) „feltűnő” fogyasztása. Persze nem mindenki tollasodik meg ekkor sem, de egyre többen bíznak abban, hogy idővel rájuk is sor kerül majd.

Így érkezőnk el a „fogyasztói szocializmus” fogalmához, ami – tegyük gyorsan hozzá – szerény pandantja csupán a korabeli nyugati fogyasztói társadalomnak. Fontos megjegyezni, hogy lassanként a hivatalos ideológia is beadja a derekát, amikor megfogalmazza a „fogyasztói szocializmus modelljét”. Ezután sem vész el persze a marxista-leninista ideológia hegemoniája, de a „racionális fogyasztás” fogalmát artikulálva az állampárti hatalom valóságos kompromisszumra törekszik tényleges igények és ideológiai premisszák között.

Így jutunk el a politikai változások nyolcvanas évek végi töréspontjához; ezt követően már egy merőben új életmód-modell hódít, amelynek a piacgazdaság képezi az alapját, és a politikai beavatkozástól mentes „szabad” életvitel adja a keretét. Mivel erre a váltásra gyökeres strukturális változások feltételei között kerül sor, a piacgazdaság nyomán (is) egyre szélsőségesebb anyagi egyenlőtlenségek szabnak a folyamat számára határt. Az élelmezést tekintve például közvetlenül a jövedelmi viszonyok függvényében módosul a

fogyasztás összetétele, aminek – legalábbis az egyik oldalon – széles társadalmi csoportok elszegényedése felel meg. Nincs ez másként az életmód itt érintett többi dimenziójában sem. Így adja át végül a helyét a késő kádári „kreatív fogyasztás” világa és mindennapi tudáskészlete az egyre homogénebb szegénységgel együttjáró életstratégiának, ami kiáltó ellentétben áll a felsőbb jövedelmi csoportok fogyasztói jólétével. Érdeemes lett volna e ponton bekapcsolni az elemzésbe Szalai Júlia szociológiai látéletét is (*Nincs két ország...? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon, 2007*).

Valuch Tibor többnyire magában állóként szemléli Magyarországot szocialista kori életminőségét, holott az összehasonlító perspektíva alkalmazása minden bizonnyal előnyére vált volna az argumentációnak. Ehhez, ráadásul, rendelkezésre is áll Tomka Béla ki-

tűnő történeti munkája (*Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség. Magyarország nemzetközi összehasonlításban az első világháborútól napjainkig, 2011*). Tomka arra is felhívja e könyvében a figyelmet, hogy az általános és időben változatlan áru- és szolgáltatáshiány a korrupció első számú melegágya volt ez időben. Az akkoriban oly sokat emlegetett kiskapukról, a körülöttük tenyésző mentaltásról bővebben, a kérdés érdemének megfelelően is értekezhetett volna a szerző.

Valuch Tibor monográfiája figyelemre méltó történeti munka, amely vitathatatlan alapvetés a 20. századi magyar történelem tanulmányozásához. (*Valuch Tibor: Magyar hétköznapiak. Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig. Budapest: Napvilág Kiadó, 2013, 344 p.*)

Gyáni Gábor
történész